

VARYANTANÊ VİSTONİKA WAYA HEWT BIRAYAN SER O YEW MUQAYESE

“Waya Hewt Bırayan” Masalının Varyantlarına Dair Bir Karşılaştırma

A Comparison of Variants of the Tale “Waya Hewt Bırayan”

Pervin SEPTİOĞLU¹

KILMVATE

Malzemeyê edebiyatê feki, vatiş o; eg vatiş çin bo, nuştış zi kêmaneno. Vaciyayişê vistonikan dı çendêk ciyati bîbo zi wezifeyê vistonikan heme cayan dı seycê yi. Gayeyê ina xebat; mıntıqayanê Zazayan dı varyantanê vistonika “Waya Hewt Bırayan” ser o yew muqayese yo. Ma çahar varyanti ina vistonik ser o xebatiyayi. Inê varyantê ma, aidê mıntıqayanê Dêrsim, Licê, Sewrêgi u Çoligi yê u nameyê vistonika ma: Sêwregi dı “Waya Hewt Bırayan”, Çoligi dı “Yo Way u Howt Bırayi”, Licê dı “Hera Herrine”, Dêrsimi dı “Hera Welne” yo. Ma verê cu folklorê Zazaki dı derheqê cayê vistonikan dı melumat dani u dıma zi nê varyantanê vistonikan hetê seycêti u ciyati ra muqayese kenî. Ma formelê destpêkê varyantan, karakteri varyantan, hetê şiriki u ciyayi ra rêzkerdişê meseleyanê varyantan, lezvatayê varyantan u formelê qediniyê varyantan ser o vindeni.

Çekuyi Muhimi: Folklorê Zazaki, Têveranayış, Vistonik, Wayê Hewt Bırayan.

ÖZET

Sözlü edebiyatın malzemesi söylemdir; eğer söylem olmazsa, yazı da eksik kalır. Masalların anlatımında her ne kadar farklılık olsa da, her yerde masalın

1 Wendekara Lisansê Berzi, Universityya Bingoli Enstituya Zıwananê Ganiyan, Qısmê Edebiyat u Zıwanê Zazaki.

görevi aynıdır. Bu çalışmanın amacı; Zazaların folklorunda masalın yeri ve Zazaların yaşadığı bölgelerdeki “Waya Hewt Bırayan” masalının varyantları üzerine bir karşılaştırma yapmaktır. Bu masal; Siverek’te “Waya Hewt Bırayan”, Bingöl’de “Yo Way u Howt Bırayı”, Lice’de “Hera Herrine”, Dersim’de “Hera Welne” isimleri ile adlandırılmıştır. Çalışmada, önce Zaza edebiyatında masalın yeri hakkında bilgi verilecek, daha sonra ise bu masal varyantlarının başlangıç ve bitiş formelleri, kahramanları, olay örgüsünün benzerlik ve farklılıkları, tekerlemeleri karşılaştırılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Karşılaştırmalı Edebiyat, Masal, Yedi Kardeşin Kız-kardeşi, Zaza Folkloru.

ABSTRACT

The material of oral literature is discourse; If there is no discourse, the article is incomplete. Although there is a difference in the narration of the tales, the task of the fairy tale is the same everywhere. The purpose of this study is the comparison of the place of the fairy tale in Zaza folklore and the variants of the “Waya Hewt Brayan” fairy tale in the Zaza region. The four variations of the fairytale we compare are: From Siverek “Waya Hewt Bırayan”, from Bingöl “Yo Way u Howt Bırayı”, from Lice “Hera Herrine”, from Dersim “Hera Welne”. First of all, we will give information about Zaza folklore and its first works. Then we will compare the variants, similarities and differences of our fairy tales. We will compare the initial forms of the variants’ beginning forms, protagonists, nursery rhymes, their ending form, as well as the similarities and differences of the event pattern.

Key Words: Comparison, Tale, Wayê Hewt Bırayan, Zaza Folklore

1. DESTPÊK

Her mîlet bı zıwan u folklorê xu yê neteweyi yena şınasnayış. Folklor, prosesê seserran dı yeno meydan u nasnameyê mîletan o. Miyanê folklorê yew mîleti dı; urf u edet, deyiri, şıwaneyi, zewti, duayi, mılqatiki, efsaneyi, vateyê verinan u inê heminan ra ver vistoniki ca geni. Coka, miyani şari dı cigerayışê folklori beno u bı zafi virê extiyaran dı meteryali folklori zaf esti. Miyanê folklorê Zazaki yê feki dı dewlemendiyêka tewr gird bêistisna vistonik i. Vistonik anonim a, hetê kesêk yan zi çend kesan ra nêviraziyena.

Zemunê verinan, şewanê zimistanan ê dergan dı, miyane Zazayan dı kêfweşiya tewr pil vatişê vistonikan bı. Tabi, vatişê vistonikan têna yew kêf u şahi nêbı, yew kulturo gani bı. Yew het ra merdım fıkrnayni, yew het ra zi merdım rê şiretan dayni. Eşkera yan zi nımitki mesajan danê goşdaranê xu u yin berdên miyanê xeyalanê fantastik, rawre goşdaran beni serê koyan u miyanê hewran, rey-rey zi

beni hewt tebeqeyê binê erdan. Her çendik mewzuyê vistonikan xeyali bibo zi, esasê xu di mewzuyê xu cuyayiş u kulturê ê mîleti ra geni. Mîletanê ciyayan di, temayê vistoniki eyini bibo zi bi ferqanê qickekan vajiyeni.

Zazayan di namekerdişê vistoniki zaf ê. Vanê “sanike”, “estaneke”, “estanike”, “estoneke”, “estonike”, “vistaneke”, “vistanike”, “vistonike”, “şanike”, “sonike”, “sûnike”, “şonike”... Beno ke çend formê bînî zî estbê la kokê xu tim yew o (Yıldırım-Lezgin-Bingöl, 2012:50).

Vistonika Waya Hewt Birayan; dekewena tewirê vistonika xeyali. Miyanê tewirê vistonikan di tewr ziyed ê xeyali yena zonayiş. Çeşitê nê sanikan, ê bînan ra gore tenêna derg ê. Karakteri zaf ê. Nê karakterî leyê însanî de dêvî, ejderhayî, cînî, çaju yê. Hem mewzûyê xo hem kî cayê xo rastîken nîyê. Ne sanikan de sir û tilsimî zaf î (Aldatmaz, 2014: 57). Na vistonik miyanê Zazayan di zaf vîla biya, xêylek varyantê yê esti la ma çahar varyantanê ma vistonik muqayese kenî.

2. ZAZAKÎ DI VISTONIKAN SER O XEBATÎ VÊRÎN

Vistonikanê Zazaki ser o hêveri Kurdologê Rus Peter Ivanoviç Lerch, serra 1856 di herbê Kırım di Zazayi ki hêsir gêriyayi inan reyde qısey keno u nê metnanê folklori serra 1857 di weşeneno. Peter Lerch kîtabî xo yê “*Forschungen über die Kurden und die Iranischen Nordchaldäer (Derheqî Kurdan u Keldanîyî Bakûr yê Îranî de Cigerayîşî)*” de 7 metnî kirdkî neşir kerdî.... Verî hetî nuştox/ cîgêrayox Mehemed Malmîsanîj ra bi alfabe ya latînî ya Kurdî (Alfabe ya Celadet Bedirxan) newe ra ameyî nuştîş yanî ameyî transkîrîbe kerdîş û 1986 de kovara Enstîtuyî Kurd Parîs “Hêvî” de ameyî çap kerdîş (Malmîsanîj 1986, 5/ 88-91; 6/ 69-79) Nê textan ra hirye hebi vistonik i (Kurîj, 2014:105). Estaneka Hîrê Birayan, Damarî, Çemçeçû Paşa (Yıldırım-Lezgin-Bingöl, 2012:21-24, 28-31) Xebata diyn hetê zıwannasê Alman Albert von Le Coq ra serra 1902 di Şam di biya, hikayeyi Kurmanci u Zazaki arêdayi u bi nameyê *Kurdische Texte/ Kürtçe Metinler* Berlin di serra 1903 di neşir kerdî. Ino kitab di panc hikayeyi Zazaki esti. Benateyê serranê 1906-1907 di zıwannasê Alman Oskar Mann Sêwregî, Bucak, Cebaxçur, Kur u Gexi di xebat kerdo. Dîma Karl Hadank inê metnan newe ra analiz keno u bi nameyê *Mundarten der Zaza* serra 1934 di neşir keno (Çağlayan, 2016:101). Ma veyneni ki; folklorê Zazayan ser o hêveri zıwannasê xeribi cîgêrayîşî kerdî. Weşanayîşê nê metnan ra pey hetani serra 1980 metnê vistoniki Zazaki nêweşanyayi

Serra 1980 ra dima Tırkiya u bızafi Ewropa di; ked u fedakariyê xebatanê şexsi u komi zaf kovar u kitab çap biyi. İnan ra humara çaharın a kovara Roja Welat di bi nameyê *Koremore* yew vistonik çap biya (Roja Welat, 1978:12). Nê ra pey vistonika diyn “*Xal û Wariza* zi kovara Tirej, humara diyn di weşaniyaya (Tirej,

1980: 60-62). Varyantê vistonika ma eyne kovar dı humara hırın dı bı nameyê, “*Pira Hewt Sera*” ca gırewta (Tirej, 1980: 52-57). Dıma kovari vera bi ziyed u egleb meteryalê folklorê feki weşaniyayi.

Kitabê ki tede vistoniki esti; inan ra kitabo tewr vêren, kitabê folklori; *Folklorê Ma ra Çend Numûney* (Malmîsanij, 1991) o. Kitabê ki zerreyê ey dı teyna vistoniki ca geni *Fistonik* (Yılmaz-Temi, 1998) u *Luye Be Biza Kole Ra* ma eşkeni misal bıdı (Çem, 1998). Inê serran dı tayi nuştoxi, folklorê mıntıqayê xu arêdayi u çap kerdi. *Tanî Estanikî u Deyîrê Ma* (Espar, 1995), *Folklorê Kurdî; Kurmancî û Dîmîli* (Verroj, 1995), *Gingim Zereyê Ma De* (Gedik, 2004) u ma eşkeni vaji, piyeri mıntıqayanê Zazayan dı kitabê vistonikan neşir biyi. Bı nameyê vistonika ma zi yew kitabê vistonikan çap biyo; *Wayê Hot Birayûn* (Kurij, 2002).

3. MUQAYESEYÊ VARYANTAN

Vistonika ki ma waşt tehlil biki, xeylêk varyantê yê esti, la ma na xebata xu dı çahar varyantanê na vistonik muqayese kenî. Hêveri vatışê vistonikan dı, xısusanê zıwanê feki yê mıntıqayi veciyena verê ma. Ma ina xebat dı qê varyantê Çolig; vistonika Yo Way û Howt Birayî (Bor, 2013:201-211), qê varyantê Sêwregi Waya Hewt Biraran (Adabeyî, 2005:81-84), qê varyantê Lıcê Hera Herrîne (Licokic, 2007:73-86), qê varyantê Dêrsim zi vistonika Hera Weline (Çelker, 2005: 83-98) gırewt. Sebebê tercihkerdişê inê varyantan inî çahar vistoniki zi seni ki ameyi vatış, o qeyde nusiyayi, yani fêkê mıntıqayi rê mudaxele nêbiyo u bı goreyê varyantanê binan hina dewlemend u derg nusiyayi. Labelê ma şuxulnayışê zıwanê feki ra vêşer, vatışê vistonika mıntıqayi tehlil kenî. Yani urf u edet, coğrafya u itiqad, vistonikan ser seni tesir kenî ma na xebatê xu dı inan ser zi vındeni. Her vistonik cayo ki tede vajiyena, goreyê uca bedilyena, tayê çıyanê newe gena yan zi erzena. Rawrê vatox; qehremanan, rolan, nameyan u vatışê vistonik bedilneno. La meqsed u temaya vistonik muhefeze keno.

3.1. Uslub u Zıwanê Varyantan

Zıwanê vistonikan, zıwanê miyanê şari yo yani vistanikan dı zıwanêko mehelli yeno qalkerdiş. Zıwanê vistonikan, zıwanêko zelal u weş o. Xura sonıkvaji, miyanê şari dı cuyeni u her çiyi xu pê feki zıwanê mehelli vani.

Varyantê vistonika Çoligi, goreyê xususiyetanê merkezi nusiyaya. İzafeyi, sıfeti, antişê wextan, wesıla zafi u çekuyi ê mıntıqayi, heme goreyê fekê merkezi nusiyayi. Vistonika Sêwregi dı; çekuyi ki a mıntıqa dı zaf şuxuliyeni, vejiyena verê ma u çekuyê Tırki zi tede esti. Misal çekuyi “çıcı, bol, qapi, coşmandê, qandê” esti. Varyantê Lıcê dı, çekuyi Kurmanci viyereni. Misal, “nêçir/seyd, ağır/adır, gav/gam, derbas beno/viyereno”. Varyantê Dêrsim dı, sarê ra heta peyni ma xususiyetanê fekê zımayi vineni. Misal; “çê, mordem, çêna, ebe, şodir, qayt kerden, koti, kamta, urzena”.

3.2. Formelê Destpêkê Varyantan

Zafiyerê vistonikanê Zazaki bî nê cumleyan dest pêkeni; “cay bi cay şî” (Malmîsanij, 2000:201), “tîya bî û çinê bî” (Licokic, 2007:73), “beno nibeno” (Çîçek, 2014:11), “rojekî rojûn mîyûn di, helêkî helûn mîyûn di” (Mîrvanî, 2012:9), “cêk ben, cêk nîben” (Bor, 2013:9). Şuxulnayîşê nê cumleyan goreyê neqilkerdoxan bedilyeni. Varyanti vistonika ki ma etud keni, bî nê cumleyan dest pêkeni:

Çolig	Licê	Sêwregi	Dêrsim
Yo Way û Howt Birayî	Hera Herrine	Waya Hewt Biraran	Hera Welne
Cêk ben cêk nîben	Tîya bî û çinê bî	Beno nêbeno	Beno, nêbeno

Tablo-1: Formelê Destpêkê Vistonikan

Destpêkê vistonikanê Zazayan, tewr zaf pê cumleyanê corin destpê keni u ni zi goreyê sonikvajan bedilyeni. Mekan u qehramani vistonikan xeyali yi u wext zi niyeno zanayîş. Formelê destpêk, piyerê vistonikan dî standart o u hema hema eyni me’na dano. Tayê cayan dî zi vistonik, bî yew neqarat destpê kena u yew çiyê standart niyo rawrê zi bême’na yo. “Vistûnik şin da / Bebûrî cin da / Vistûrî har a / Mûnga çar a / Şîya axdara / Sil kerd mi lapat a / Mi sil kûwa ti kekat a / Gina rîyeştê ema / Raq a Gindê pîra Fat a” (Bor, 2013:9). Eğleb vistonikan dî zeman, ca u heqîqet muhim niyi. Vatox; hem mewzu, hem tema, hem zi teknîkê vatîş dî serbest o.

3.3. Karakterê Varyantan

Vistonik; goreyê urf u edet yani kulturê ê mileti, itiqad u cografyaya mıntıqayan bedilyena; bîzafi goreyê vatîşê merdîman bedilyena. Eg wendox hîşê xu bîdo karakteran ser; tesirê fekê mıntıqayi, bedilyayîşê karakteran dî zi veyneno. Inkê zi ma varyantanê vistonika xu, goreyê karakteran etud keni:

Çolig	Licê	Sêwregi	Dêrsim
Kênek	Keyneke	Keynek	Çênek
Dadîyê kênek	Dadî	Maya keynek	Maa çênek
Çendnê kênek	Hevalanê keyna	Keynekên	Hevalanê çênek.
Howt birayî	Hîrê birayî (‘Emer, Derwêş, ‘Elî)	Hewt birayî	Haut biray
Hera herrin	Herêka herrine	Wel ra istorê	Hera welne
Pisîng	Pisînge	Kutik	Pisînge
Pîra howtsarî	Pîrêka hîrêserî	Caduyer	Dêva haut seri
Howt kêne pîra howtsarî	Hîrê keynay pîrêdewe	Hewt keynê cadu	Haut çênê dêve

Lîyr mar/Marê pîzê kênêk	Lehîrê marî		Marê zerê çêneke
Cityer, lajê cityer			Şüani
Maro mîyûn telî			Marê teveri
			Khalê herdişsipêy
Hîrye qijî kênêk			Dî domani çêneke
Bıray qij			Çêna deva qıce
			Çêna deva pile
			Bırao çarçım

Tablo-2: Listeyê Karaktaranê Varyantan

Ma cor dî heme karakterê çahar varyantanê na vistonik nuşti. Ma veyneni ki, bî zafî karakteri şirik i. Serqehramanê hemeyê varyantan kênâ ya u zafiyerê sernameyê vistonikan dî nameyê kênâ esto (way). Vistonikan dî humarê hewt bimbarek a. Humarê bırayan, ê kênayan u sareyê piradew hewt i. Humarê tayê mekanan u çiyê bini vistoniki zi hewt i. “...kueşka howtqat, û howt pîskênê adîr..” (Bor, 2013:203), “haut koa, haut lêano” (Çelker, 2005: 85-89). Motifê bırayo qıj zi, vistonikan dî zaf ca geno. Aqıl o, hem zi cumyerd o. Heme çahar varyantan dî rolê tayê karakteran yewi yê, la nameyê yin yew niyo, sewbina name gırewti. Karakterê ke şirik niyê, ma tesnif bıker:

Varyantê Sêwregî dî heywani kutık u astor esti, ê bin dî pising u her esti la rolê inan eyne yo. Her heywan sembolê yew tip u roli ya. Astor/ her yew embazo sadıq o. Pising wahaê xu rê bêbexti kena. Mar xayin u dişmen o.

Varyantê Çolig dî cityer u lajê cityer esti, varyantê Dêrsım dî şüani esto; huni rolê şüani u lajê cityer eyne yi. Hetê humaran dî varyantê Licê dî ciyati esto. Humarê bırayan, keynekan u sareyê pirêdew hirê yi. Hirê; biyayişê insani ra hetanê mergê insani temsil keno. Yani welıdayış, heyat u merg. Nameyê bırayan zi eşkera yo.

Varyantê Dêrsım dî baweriyê yin dî wahaê yew çayo muhim karaktere “Khalê herdişsipêy” u maro siya esto. Zafiyerê efsane u vistonikanê Dêrsım dî Khalê herdişsipêy (Xızır) yew merdimo wayirê hikmeti yo u karakteran rê hetkari keno. “..., wazeno nê kalê erdişsipêyê wayirê rîyê nuranî sey mêman Heqî dawetê keyeyê xo bikero. Xızır nê merdimi nêşikneno û şino keyeyê ey de beno mêman” (Aldatmaz, 2014:64) Miyanê bırayan ra yew zi çarçım o. Yew varyantê vistonika ma nameyê no karakter gırewto: Heso Çı’harçım (Hayig, 2007). Mar u qıcı keynek vistonika Sêwregî dî çin i.

3.4. Rêzkerdışê Hediseyanê Varyantan

Ma rêzkerdışê hediseyan, goreyê şirikiyê çahar varyantanê vistonikan u goreyê varyanto tewr derg gırewt ki, wa derheqê vistonik dı malumatê ma bıbo.

Kênek şına miyanê embazanê xu, keynayan ra yewi tiz kena. Piyeri serê sareyê bırayê xu sund wuneni, la keynek serê sareyê golikê xu sund wunena. Embazanê keynek cı ra vani, hewt bırayi tu esti. Ya zi şına dadiya xu ra vona; ez wazena şiyeri, bırayanê xu veyni. Dadiya yê seba ki keynek wenış u pê şiyer, cı rê herr ra yew her vırazena. Keynek şına kueşkê bırayanê xu, piyor gureyê yin kena u xu limnena. Bırayi yê, yê mereq keni u nowet geni; dıma bırayo qıç, waya xu eşkera keno. Way u bırayi, bı yewbinan zaf beni şa.

Bırayi, şertê xu vani; tı gerekê çıta werd barê pısing zi bıdı. Keynek yew hebê eskij bê pısing wena u pısing zi yers bena, şına miz verdena adır ri. Dıma keynek şına geyrena adiri, şına verê kueşkê pıra hotsari. Keynaya pıra hotsari adır dana cı, la pıra hotsari keynek teqıp kena u yena verê berê yin. Gıştê keynek qula beri ra sıpena. Bırayi keynek, ewniyeni waya yin roj bı roj heliyena, qerar geni, voni ma nê çı eşkera bıker. Bırayo qıç xu limneno u pıra hotsari kışeno. Dıma zi bırayi şın, keynayanê pıra hotsari xu rê mare keni, oni keyeyê xu, bı keyfweşi heyatê xu rê dewam keni.

Veywanê keynek, cı ra xuy keni u liyrê mar erzeni miyanê aw u dani keynek. Pizê keynek maseno, veywi miyerdanê xu ra vani; waya şıma pize nêweş a. Bırayo qıç; waya xu geno, semedê way bıkişo beno yew kue/gem/çem la qemiş nêbeno uca dı verdeno, agêreno. Keynek zi zewt dana bırayê xu, vana wa yew aste şiyer/sunziyer bıyer lingê tu ra u dermanê tu ez bibi. Keynek şına raştê yew cıtyer/şuani yena u o merdım cı rê ardım keno u pızê yê ra mar veceno teber. Şuani/laj cıtyer keynek dı zewicyeno. Qıci yin beni u bırayê yê qey derdê xu yeno dewa yin. Way; derzin kuwena lingê bırayê xu, kena weş wahar. Bıra; way u zomayê xu u warzaye xu geno, beno keyeyê xu. Hewt bırayi zi ciniyanê xu seba ki bêtum kerdı way, yin kışeni. Vistonik itya dı qediyena. Peyniyê vistonika Sêwregi bı kıştışê Caduyer qediyena. Peyniyê vistonika Lıcê, nê hirê hemın varyantan ra zaf çiya ya.

3.5. Hetê Tedeyi Ra Ciyayiya Varyantan

Her çendık varyantanê vistonikan dı mesaj, motif u tema nêbedılyo zi, nê varyantan dı hetê tedeyi ra tayê çiyayi esti. Sonıkvaj yani merdımı ki vistonik neqlkeno; beno ki tayê çıyan xu vira bıko yan zi xelet bêro virê yi, ge-ge zanayış u xeyalanê xu ilawe bıko. Rawre zi sey yew vistonik zerê vistoniki dı pêdima bıvajo u tedeyiyê vistonik bıbedılno. Xususiyetê vistonikan dı yew zi pêyniyê vistonikan bı keyfweşi qediyeni. Na vistonik dı hırı meselayi bibi u pê keyfweşi qediyena. Varyantanê vistonik dı çı tewır çiyayi esti ma ino qeyde hina hol fom keni.

Qısimê yewın; destpêkê vistonik ra heta ki keynek bırayanê xu ca kena. Qısimê diyın; bı diyayışê bırayan ra dest pêkeno u heta bırayo qıç pıra hotsari kışeno u

birayi, keynayanê pir dı zewıcıyêni. Qısımê hirın zi keynayan marekerdış ra dest pêkeno u heta peyniya vistonik devam kenno.

3.5.1. Ciyayiya Qısımê Yewın

Destpêkê vistonika Dêrsim hina teferruatın o. Mergê piyê inan ra u sebebê raywantiya bırayanê keyneki ra zi behs kenno. Varyantanê binan dı imi çin i. Destpêkê bıyayê hîrê varyantan şîrîk î labelê varyantê Sêwregi dı kênayî ra yewî tîz nêkeno. Keyneki kuçe dı kay kenî,...wija d' çiyên beno vinî. Keyney heme sond wananê.....Sira yeno nay se na vana: Bi serede herda ma yak or bo kî mi nêgiroto” (Adabeyî, 2005: 81).

Varyantê Çoligi dı keynek, seba ki raştê yew rue u yew mura (boncuk) yena u herê xu ra vona “hoşş” hera herrın dı rey pıxmıyel bena. Varyantê Licê dı hebêk mura u hebêk toq ‘erd dı vinena. Varyantê Sêwregi dı raştê komdê altunan u komê mucewheran yena. Varyantê Dêrsim dı raştê moreka bena. Têna varyantê Dêrsim dı, seba ki keynek yew rey herr ra vat “hoşş” hera welın yew rey riyyena. Sewbina ciyati, varyantê Sêwregi dı keynek bena dêrsim, şına bena perde ra. Varyantê Dêrsim dı yew bırayê keynek çarçım o.

3.5.2. Ciyayiya Qısımê Dıyın

Wexto ki keynek şına adır kêynayê Piredêw ra gena u agêyrena; ma itya dı yew ciyati veyneni. Varyantê Çolig dı gındê lay yê ginena ard ro, lêfiyena yew teliya. Piredew; la kena we, piyêşena xu dest u keynek teqib kena. Na hedise, varyantê Licê dı hina ciyayo. Keynekanê Piredêw, “Ê anê sersoteyke agir, jo şerbikêke aw, jo şane, jo zî hîlo (ku zê sabûnî yo) dane keyneke, vanê: .....Gava nızdîkî ro to kerd, şerbikê aw berze. Go aw bibo çem û golî, go bibo derya. Heta înan ra bixelesîyo ti go henî şorê. Reyna nızdîkî ro to bikero, hîlo (hîro, îro) berze. Hîlo go bibo şeqetok, go bibo çamûr, go dadê ma bişeqetîyo, ‘erd o gino. Çıqa hêz bido xo, go reyna ‘erd o gino. Heta ê çamûr û çelxemî ro bixelesîyo, ti go henî zî şorê. Reya peyîne şane berze, şane go bibo dirrik û dirristan, go bibo dar û daristan, go bibo şax û şafil. Heta ê ra zî bixelesîyo, ti go şorê, bixelesnê” (Licokic, 2007: 79)

Varyantê Dêrsim dı kênaya dêva qıç, werê dani dana cı u vana ki; wexto ki ti kewt rayir daniyan berz erd. “... maa ma daniyê ke, to êştê hard, to dıma ina dana arê, axiri tenê xecelina, ebe na qêyde tı ki resena çê xo....” (Çelker, 2005:90).

3.5.3. Ciyayiya Qısımê Hirın

Yew ferqo qıçkek varyantê Dêrsim dı esto. Varyantê Dêrsim dı, veywa pil têlê porê maya xu erzena miyanê aw, dana keynek. Na têla por, zerê keynek dı beno mar.

Yew ciyatiya pil varyantê Licê dı esto; hirê bırayi waya xu ceribneni, waya xu beni verê yew la. Waya yin verê la dı rakuwena. Hirê bırayi xu kenî dılqê yewnayi ki way, yin nêşmasna. Hirê qayıqan geni u verê la dı vındenî. Way bı xu hesiyena

u qey birayanê xu bermena. Hin itya ra dîma sêy yew lezvate yewbinan dî qali kenî. Ma nê qal kerdişi ra qismê lezvate dî behs kenî.

Varyantê Çolig u Dêrsim dî; birayo qij wexto ki waya xu kue dî ca verdeno, keynek zewt dana birayê xu, zewta keynek qebul beno. Varyantê Çoligi dî “Birawo, birawo, senî g’ ti ez hend tengzar kerda, sêr î n kûe ya têna ca verdawa, ti xwu ra xeyr nivîn. Ti şîyer fêk bêr kueşkê xwu kûîr, wû yo telê sûnzîyer şîyor ti ling a, wû o telî ristim bigîr, yo sunzîyer ti ling a bîyor, sûnzûn bigîr, ti kumca g’ şîyer qîj kerrûn sûnzîyer a kûer, sûnzûn ti ra bikîr, wû darî dermûn ti derzine mi b’!” (Bor, 2013:209). Raşt a zi birawo qij raseno fêk berê xu yew teliyê sunziyer şîno yi ling a.

Labelê zewta varyantê Dêrsim ciyaya. Keynek sey yew lezvate vana. Ma qismê lezvate dî ca dani, na zewt. Seni ki zewt dana birayê xu, zewta yê terefê Heqi ra qebul bena, astê marê kori şîno lingê birayo pil. Varyantê Dêrsim dî yew karaktero ciya esto (Khalê Herdişsipey) u vistonkanê na muntîqa dî zaf viyerenî. Hz. Xızır, kalo erdişsipeye edebiyatê Zazayanê zime dî motifêko muhim o. Keynek raştê Khalê Herdişsipey yena, kal cî ra vano; serê no koyi dî êniyê mîrada esta, derdê tu rê bena derman. Keynek êni ra, awk şîmena. Zerê awkê ra yew maro şîya, marê zerê keyneki rê kuweno qîsey u marê zerê keyneki vejeno teber.

Varyantê Çolig dî; keynek şîna, nîzdiyê yew dew, kiştê yew hêgayi dî arisyena u yew ciyê ra awk wazena, a hel yew marê miyunê telî, qalê xu erzeno serê marê zerreyê keynek. ”_Qaqibo, qaqibo, qaqibo,...Yo mar pîyezê kênek id, aw mar îz ben têsûn pîyezê kênek ra yen tever, ina kênek ben weş xwu ir xelisîyena” (Bor, 2013: 210). Marê zerê keynek zi qalê xu erzeno sêr marê miyun telî. “-Qaqibo, qaqibo, qaqibo, kûm adir berz in telî, in telî bivêşn, in mar tedi bimir, o cawo g’ mar, mar ho tedi ûja biken, yo lîyo howtqulp ho keqatî ra zerd” (Bor, 2013:210). Ciyê vercê sêy marê zerê keyneki keno. Dîma zi sêy marê miyun telî keno. Mar sarê xu keno tever, ciyê duno sarê mar kîşeno u keyna bena keyeyê xu. Dîma zi keynek u lajê xu zeweceno.

Varyantê Dêrsim dî keynek raştê yew şuanî yena, şuanî reydi zewicyena. La keynek, seba ki şuanî esl u cîsnê yê, cî ra pers nêkerdo, xu nana laliyê. Yew roj qîji danê yewbinan, keynek yers bena qîjanê xu ser u miyerdê yê zi pê hesiyeno ki keynek lal niya. Keynek meselaya xu, cî ra vona.

Yew ferq zi ameyişê birayo qij dî esto. Varyantê Çolig dî; birayê keynek yeno dew, qîjanê keyneki hê kay kenî, vinên yew miyerik (birayo qij) umo, şîni dadiya xu ra vanî. Varyantê Dêrsim dî, şuanî mali beno çirayneno, yew aspar yeno cê yi, şuanî miyerik (birayo pil) beno keyeyê xu.

3.6. Şirikiya Varyantan

Hediseya dest pêkerdişê çahar varyantan seycê yê. Varyantanê Çolig, Dêrsim u Licê dî; keynek şîna teber hevalanê xu dî kay kena. İnan ra yewi tiz kena u heme keyneki sereyê birayê xu sund wanenî. La seba ke waya hewt birayan

nêzana birayi yê esti, bî sereyê guelîka xu wa sund wanena. Varyantê Çolig u Licê dî dadi, herr ra her vîrazena. Varyantê Dêrsim u Sêwregî dî wel ra her/estor vîrazena. Varyantê Çolig, Dêrsim u Licê dî keynek wexto ki şîna keyeyê birayanê xu dî gureyê xu qedînena, xu yew ca dî limnena. Çahar varyantan dî zi birayo qîj, waya xu eşkera kenô.

Varyantê Sêwregî dî lînga keynek gînena sıyın ro u bena guni. Heton kiye çilki guni lînge yê ra şîni u cadu guni teqîp kena. Varyantê Dêrsim dî zi gînena kemeri ra. Çahar varyantan dî piradêw qulê ber ra gîştê keynek sıpena u huni birayo qîj dêw kîşeno. Pîyeri varyantan dî birayi, kêneyanê piradêwi dî zewicyeni.

Varyantanê Çolig, Dêrsim u Licê dî veywi keynek, yew liyrê mar tepîşeni, erzeni zerrê destê aw/şerbîkê aw u wexto ki keynek aw şîmena, liyrê mar qırîkê yê ra şîno war. Varyantanê Çolig, Dêrsim u Licê dî veywanê keynek yew bêtum erzeni ayê ser. Huni varyantanê Çolig, Dêrsim u Licê dî birayo qîj, waya xu bena ko/gem/vere çemi. Varyantanê Çolig u Dêrsim dî way pê yew derzin, a lînge birayê xu kena weş u bîra; way u zoma u qîjanê yin geno, beno keyeyê xu. Varyantê Çolig dî; hewt birayi, cîniyanê xu, qatîranê/astoranê vêşan u têşan ra girê dani u yin ra dur aw u vaş nuni ru. Vêşaniyê u têşaniyê ver, her yew qatır yew het ser a remeno. Ê weyvi pîyor miyun dî, cîyera şîni u mîreni. Varyantê Dêrsim dî tîna birayo pîl ceniya xu bî ino qeyde kîşeno.

Ma veyneni ki, varyantê Çolig u varyantê Dêrsim him hetê karakteran ra him hetê tedeyi ra zaf manenê yewbinan. Varyantê Sêwregî goreyê ê binan kîlm o. Varyantê Licê, mar kewtîşê pîzê kêneyi ra dîma zaf cîya ya.

3.7. Lezvateyi Varyantan

Vîstonikan dî bî zafî diyalogî estî, qîse kerdîşê qehremanan germ u zerra safîra yî. Tayê cayanê vîstonikan dî zewt, qalîkerdîş u vengdayîşê karekteran bî zîwaneko şîrin u şîiri vajiyeno. Seba ki keyf bîdo goşdaran, vatox bî yew vatîşo neqîşnaye vano. Mîyanê zafîyerê vîstonikan dî lezvate esto. Lezvateyi sey şîir kafîyeyin i u rawrê zi tayê çekuyê ki tede vîyereni bême'na yî. Lezvateyê vîstonikanê Zazakî dî, ge-ge zi Kurmancî esta. "Çuçîka min a çîçkanî / Tu hal û hewalê zivîstanê nîzanî / Te mala xwe xîrab kîr / Mala mî zî ser de danî" (Aldatmaz, 2014:72). Yewna varyantê vîstonika ma, Dêrsimî dî esta u uca dî zi lezvate Kurmancî yo. "Him dikim, gim dikim Derî şîkandim Werim te buxim." "Xanga heft biran Xanga heft biran Ser medevo giran, Golik ketine zevîya biran" (Aldatmaz, 2014:185). Ino zi mocneno ki vîstonikanê Zazakî ser o tesîrê Kurmancî esto. Çûmki coğrafyaya Zazayan u Kurmancan yewbinan ra nîzdi ya u diyalektan dî zi seypêti estî.

3.7.1. Lezvateyê Varyantê Çoligî

"-Ez hem ken, gim ken, howt tîzûn ken, howt berûn asinînûn şîknen yen ti pey d' wen, nîyû z' ti mî îr gîştê xwu wa qûel zurbê berî ra kena tever, ez sipen"(Bor, 2013:206).

3.7.2. Lezvateyê Varyantê Dêrsimi

“Yane teqnena,
çêver şiknena,
êna pê çêveri de to maf kena” (Çelker, 2005:90).

Ma cor dî vatbî keynek zewtê xu sey lezvate vona:
“Bırao, bırao tı weş u war bê,
şorê astê marê kori bê.
Astê marê kori şoro linga tora,
linga to ne zer bo, neki der bo.
Derd u khulê tora fam mebo,
dari dermanê to 'be destê mibo.” (Çelker, 2005 :95)

Maro sia marê zere çêneke de kuno qesa:
Marê zeri, marê zeri bê tever!
Ez nawa wertê gul u sosina dera” (Çelker, 2005: 95).

“Marê zerê çêneke vano:
Marê teveri, marê teveri!
Tı bê ita, ita germo,
ez nawa wertê zerr u pişka dera,
wertê vazdê velıka dera” (Çelker, 2005: 95-96).

“Marê teveri vano:
Têêêwww oca dina tariya,
tı oca caê xode lif dana manena.
ita ez her heti ser şona,
mergizera ra çerena,
dina roşti de kêf kêfê mınno” (Çelker, 2005: 96).

3.7.3. Lezvateyê Varyantê Licê

Ma vat bî ki, ino varyantê ma zaf ciya yo. Pêyniyê vistonik dî qal kerdışê way u birayan sey yew deyir, yew şîir bî yew zıwano neqışnaye vajiyayo. Lezvateyê varyantê Licê sare ra heta peyni Kurmanci ya. Xura miyanê varyantê Licê dî zi çekuyê Kurmanci zaf esti.

<p>Û vana: ‘Emero ha ‘Emero! Qeyîkê bîne bero, Qeyîkê bîne bero, Bidim te zêrê zero. Ew vano: Zîzanê ha Zîzanê! Bide min ramîsanê, Bide min ramîsanê, Te (bi) bim mala bavanê.</p> <p>A vana: Bi serê bavan û kekan, (Bi)kevim golê girênekan, (Bi)kevim golê girênekan. Tu car nakim van yekan.</p>	<p>Û vana: Derwêşo ha Derwêşo! Qeyîkê bînê pêşo, Qeyîkê bînê pêşo. Bidim te topê qumêşo. Ew vano: Zîzanê ha Zîzanê! Bide min ramîsanê, Bide min ramîsanê. Te bim mala bavanê.</p> <p>A vana: Bi serê bavan û kekan, Kevim golê girênekan, Kevim golê girênekan. Tu car nakim van yekan.</p>	<p>Û vana: ‘Elîyo ha ‘Elîyo! Qeyîkê bînê pîyo, Qeyîkê bînê pîyo. Bidim te zêrê osmalî yo. Ew vano: Zîzanê ha Zîzanê! Bide min ramîsanê, Bide min ramîsanê. Te bim mala bavanê.</p> <p>A vana: Bi serê bavan û kekan, Kevim golê girênekan, Kevim golê girênekan. Tu car nakim van yekan</p>
--	---	---

Tablo-3: Lezvateyê Varyantê Licê

“Û vana gurr û xo erzena mîyanê aw.....Heta ê resenê ci, a xeneqêna. Way xo anê teber, vanê “hela ma biqeleşnin”. Gava qeleşnenê, hanene mar tede wo. Marî kişenê” (Licokic, 2007: 84-86). La çî feyde, hin waya yin merda. Eglebi peyniyê vistonikan; bî kıştışê karaktero xırab u bî keyfweşiyê karakteranê holan qediyeno. La no varyantê Licê xırab qediyeno u goşdaran qehirneno.

3.8. Cumleya Peyniya Varyantan (Formelê Peyni)

Vistonikan dî hisiyati muşterek esti, yani sey holi u xırabî, rındî u pîsî, heq u neheqî, bext u bêbextî esti. La peynî dî zafî rey holi u edalet muwafeq benî. Karakterî hol u raşt, bî miradê xu şa benî, kesi xırab u neheq zî cezayê xu vinenî. Peyniya her vistonik dî dersgırotiş u ibretgırotiş esto. Sayeyê vistonikan dî mezgê insanan dî holi u exlaq ca geno.

Peyniya vistonikan dî formelî qedinayiş esti u vistonik pê mi vateyan qediyenî. Rawrê peyniya vistonikan bî neqarat qediyena. “Mi ra zur, humay ra raşt / Mi yo taway helaw viraşt / Mi cemaat ra kerdi raşt” (Kurîj, 2014:60) “İne enrê xo werdo, Xızıro Khal mırâd çımanê kesi de meverdo” (Çelker, 2005:315)

Varyantê Çolig bî na cumle qediyena. “Mi ra zur, Hûmay ra raşt. Mi ûja d’ ca verda ez ûmeya” (Bor, 2013:211). Varyantê Dêrsım bî na cumle qediyena. “Şa-nike qediye, şiyê xorê, rame be ma u piê torê” (Çelker, 2005:98). Varyantê Licê u Sêwregî dî cumleya peynî çin a.

NETİCE

Miyanê tewiranê edebiyato feki dı, tewıro ki tor zaf yeno zanayış vistonik i. Miyanê şari dı eyne vistonik, bı eyne tema la bı ferqanê çıcêkan vajiyena. Xura imkan çin o ki, eyne merdım eyne vistonik dı rey seypê vajo. Her kiye dı, her dew dı, her mıntıqa dı yew varyantê eyne vistonik vejyeno verê ma. Ino çı yew xususiyetê edebiyatê fekki yo u ziyedbiyayışê varyantan zi ino semed ra yo.

Zazayan tarixê xu dı; çiyê ki diyo, çiyê ki kerdo, fek ra fek kırışnayo u hetanê nê serranê ma ardo. Ma veyneni ki; folklorê Zazayan benuştış zi hetanê ewro pê vatiş neql biyo u ameyo. Zıwan sey yew pırd o u mabenê vizêr u ewroyê şari xu dı vındeno. La çı heyfo ki no edebiyato fekki weş u delal zaf nêameyo nuştış. Seke yeno zonayış, çiyê ki nusiya meştê rê maneno la derheqê folklorê Zazayan dı çımeyê nuşteki tay i.

Ma peyni dı eşkeni ina vaji; vistonik virê cemaati ya u rengê ê cemaati nawnena merdımı. Vistoniki her mıntıqayı xususiyetê ê cayan muhefeze kenı. Her mıntıqa, vistonikanê xu bı rengê zıwanê mıntıqayê xu neqışneno. Miyanê nê vistonikan ra ma xu rê Waya Hewt Birayan vıjna, derheqê na vistonik dı yew melumato kılma da u çahar varyanti na vistoniki muqayese kerdi. Ma destpêkê çahar varyanti na vistoniki, karakteri yin, lezvatayi yin, ciyayi u muşterekıyê yin nayi têver a.

Kıtabi Ki Vistonika “Waya Hewt Birayan” Tede Neşır Biya

1. ADABEYİ, Feyza, “Waya Hewt Birayan”, Mıntıqa: Sêwregi, *Estanikanê Sêwregi Ra*, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul, 2005, r. 81-84.

2. ALDATMAZ, Nadire Güntaş, “Wayê Ve Hot Birawû ra”, Mıntıqa: Dêrsım, *Sanıkanê Mamekiye Ra*, Weşanê Enstituya Ziwananê ke Tırkiya de Cıwıyenê ya Ünıversîteya Artuklu, Mardin, 2013, r. 15-18.

3. AYDIN, Suphi, “Keyneka Wayêr Hot Birayon”, Mıntıqa: Dep, *Henarek: Kitab Sonikon*, Weşanên Apecê, Swêd, 2013, r. 21-29.

4. BOR, İsmet, “Yo Way û Howt Birayî”, Mıntıqa: Çolig, *Vistonikê Dadîyê Mi*, Weşanxaneyê Roşna, Dîyarbekir, 2013, r. 201-211.

5. ÇELKER, Xal, “Hera Weline”, Mıntıqa: Dêrsım, Gımgım, *Welat Ra Şanikê Şanî*, Vejıyayışê Tiji, Estemol, 2005, r. 83-98.

6. ÇİÇEK, Ali Aydın, “Dêva Howt Sareye”, Mıntıqa: Tekman, *Sayê Marû: Estanikanê Xinis û Tekmanî Ra*, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul, 2012, r. 33-47.

7. HAYIG, Rosan, “Heso Çi’harçım (Musiko ‘Etar)”, Mıntıqa: Dêrsım, *Mahmeşa-Vizêr ra Ewro İstanikê Zazayan*, Vêjıyayışê Tiji, İstanbul, 2007, r. 15-20.

8. KURİJ, Seyîtxan, “Wayê Hot Birayûn“, Mıntıqa: Çolig, *Wayê Hot Birayûn: Sanikan û Deyîranê Çewlîgî*, Arya, İstanbul, 2002, 39-47.

9. LICOKIC, Mihanî, “Herra Herrîne“, Mıntıqa: Licê, *Sanikan û Deyîranê Licê Ra*, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul, 2007, r. 73-86.

10. MALMÎSANIJ, Mehmet, ”Pîra Hewtsera“, Mıntıqa: Piran, *Folklorê Ma ra Çend Numûney*, Weşanên Jîna Nû, 2000, r. 201-206.

11. SATICI, Çetin, “Howt Biray û Ju Waye“, Mıntıqa: Gimjim, *Şalîl û Bilbil*, Mezopotamîen-Verlag, Köln, 2007, r. 116-118.

12. ERDEM, Turan-ERDEM, Orhan, “Way û Hewt Bray“, Mıntıqa: Sankuş, *Kürtçe Dil Dersleri-Zazaca Hikayeler (Dersên Zuwenê Kurdî-Zazakî û Sonikî)*, Weşanxaneyê Arya, İstanbul, 2012, r. 222-229.

Kovari Ki Vistonika “Waye Hewt Birayan” Tede Neşir Biya

13. APUHAN, Dalyan, “Wayê Hot Biron“, Mıntıqa: Çolig, Vir, Humar:1, Payiz 2016, İstanbul, r. 7-13.

14. HILHECIKÎ, Memê, “Weyki W Huwt Birî“, Mıntıqa: Aksaray, Bîrnebûn: Kovara Hunerî, Çandî û Lêkolînî ya Kurdên Anatoliya Navîn, Hejmar:7, Spanga, Bihar 1999, r. 87-90.

15. KAYMAK, O. Wedat, “Waye Howt Birayan“, Mıntıqa: Piran, Armanç, Hejmar:130, Tebax 1992, Bromma, r. 10.

16. KIRKAN, Ehmed, “Waye Hewt Birayan“, Mıntıqa: Sêwregi, *Veyvêka Darêne: Kovara Domanan a Hîrêaşmîye*, Hûmare:1, İstanbul, Wisar 2013, r. 10-13.

ÇIMEYÎ

ADABEYÎ, Feyza, *Estanekanê Sêwregi Ra*, Vate, İstanbul, 2005.

ALDATMAZ, Nadire Güntaş, *Folklorê Kirmancan Ser O*, Roşna, Diyarbakır, 2014.

AYDIN, Mustafa, Roja Welat, “*Koremore*“, Hejmar: 4, Ankara, 1978, r.12.

BOR, İsmet, *Vistonikê Dadîye Mi*, Roşna, Diyarbakır, 2013

CAN, Mutlu, *Bîbliyografyaya Sanikanê Kurdkiya Kirmanckî (Zazakî) I-II*, Kovara Vate, Humar: 46-47, İstanbul, 2015-2016.

ÇAĞLAYAN, Ercan, *Zazalar Tarih, Kültür ve Kimlik*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2016.

- ÇIÇEK, Murat, *Estanikanê Gimgimî Ra: Mêşa Dengize*, Vate, İstanbul, 2014.
- ÇELKER, Xal, *Welat Ra Şanikê Şani*, Vejiyaişê Tiji, Estemol, 2005.
- ÇEM, Munzur, *Luye Be Biza Kole Ra*, Weşanên Komkar, Köln, 1998.
- ESPAR, J, Îhsan, *Tanî Estanikî û Deyîrê Ma*, Weşanên Rewşen, Almanya, 1995.
- GEDİK, Akman, *Gim gim Zereyê Ma De*, Vate, İstanbul, 2004.
- KURİJ, Seyîtxan, *Wayê Hot Birayûn: Sanikan û Deyîranê Çewlîgî*, Arya, İstanbul, 2002.
- _____, *Arwûn û Lûy: Sonikî Çoligî*, Çapa Dîyin, Nûbihar, İstanbul, 2014.
- _____, “Xebatê Peter J.A. Lerch Derheqî Kurdoloji De”, *Nûbihar Akademî Dergîsî*, Cild: 1, Humar:1, İstanbul, 2014, r.93-108.
- YILDIRIM, Kadri, BİNGÖL, İbrahim, LEZGİN, Roşan, *Edebiyatê Kirmanckî ra Nimûneyî*, Weşanê Enstîtuya Ziwananê ke Tirkîya Ciwîyenê ya Unîversîteya Artuklu ya Mêrdînî, Mardin, 2014.
- LICOKIC, Mîhanî, *Sanikan û Deyîranê Licê Ra*, Vate, İstanbul, 2007.
- MALMÎSANÎJ, Mehmet, *Folklorê Ma ra Çend Numûney*, Weşanên Jîna Nû, Balinge/Sweden, 1991.
- MÎRVANÎ, Sîyamend, *Kal Mûsenî Zeydûnû: Folklorê Mîyaran Ra*, Vate, İstanbul, 2012.
- VERROJ, Seîd, *Folklorê Kurdî; Kurmancî û Dîmîli*, İstanbul, 1995.
- YILMAZ, Maruf, TEMÎ, Ahmey, *Fistonik*, Jîndanî, Stockholm/Sweden, 1988.
- MALMÎSANÎJ, “Xal û Wariza”, *Tirej*, Humar:2, r.60-62, İzmir, 1980.
- _____, “Pîra Hewt Sera”, *Tirej*, Hejmar:3, r.72-79, İzmir, 1980.
- _____, “Tayê Nuşteyî Peter Lerch”, *Hêvî-Kovara Çandîya Giştî*, Humar: 5-6, Serr: 1986-1987, Paris.